

# ПРАДМОВА

Кожны народ мае хаця б адзін  
геніяльны твор, і гэты твор – мова.

*Алесь Разануў*

Мова – найважнейшы фактар развіцця культуры народа, яго духоўная спадчына. Дыялектная мова – адметная разнавіднасць нацыянальнай беларускай мовы. На дыялектнай аснове была створана сучасная беларуская літаратурная мова. Выпрацоўка і ўдакладненне норм літаратурнай мовы грунтуецца на вывучэнні народных гаворак. Народная мова – гэта помнік мінулага, у якім захавалася шмат архаічных моўных асаблівасцей. Фактычны дыялектны матэрыял мае вялікае навуковае і практычнае значэнне для вырашэння розных праблем мовазнаўства, гісторыі, археалогіі, этнаграфіі. Дыялектныя словы захоўваюць багацце народнай лексікі, выяўляюць міжмоўныя і міждыялектныя адносіны ў мінулым і на сучасным этапе, з’яўляюцца крыніцай узбагачэння слоўнікавага складу літаратурнай мовы. Сёння разам з памяншэннем колькасці вясковага насельніцтва знікае дыялектная мова, гаворкі разбураюцца пад уплывам сродкаў масавай інфармацыі, міграцый, пашырэння іншых моў. Таму так важна паспець сабраць, зафіксаваць і пакінуць нашчадкам лексічнае багацце нашага народа. Дыялектныя слоўнікі з’яўляюцца каштоўным здабыткам усёй нацыянальнай культуры.

У XX стагоддзі былі створаны асновы беларускай дыялектнай лексікаграфіі. На сённяшні дзень амаль усе рэгіёны Беларусі маюць слоўнікі народных гаворак. Недастаткова даследаванымі да апошняга часу заставаліся гаворкі Віцебшчыны, якія ўваходзяць у паўночна-ўсходні тэрытарыяльны дыялект Беларусі, паколькі не быў створаны адзіны лексікаграфічны даведнік, які аб’яднаў бы дыялектныя матэрыялы поўначы краіны – Беларускага Паазер’я. Праўда, трэба сказаць, што ў розныя часы, пачынаючы з XIX стагоддзя, лексіка Віцебшчыны знаходзіла адлюстраванне ў асобных лексікаграфічных працах. Дыялектныя матэрыялы з Віцебшчыны ў выглядзе невялічкіх слоўнікаў прыкладалі да сваіх прац такія этнографы і фалькларысты, як Я. Чачот, П. Шэйн, М. Нікіфароўскі і інш. Дыялектны матэрыял усходняй часткі Беларусі, у тым ліку Віцебшчыны, увайшоў у вядомае выданне У. Дабравольскага “Смоленский областной словарь” (1914). Планамернае вывучэнне дыялектнай мовы пачалося ў 20-я гады XX стагоддзя, калі Інстытут беларускай культуры распачаў грунтоўнае збіранне

і даследаванне беларускіх народных гаворак. Дзякуючы гэтаму ў 1927 годзе пабачыў свет “Віцебскі краёвы слоўнік” М. Каспяровіча, які адлюстравыў лексіку тагачаснай усходняй Віцебшчыны. У пасляваенны час лексіка паўночна-заходніх раёнаў нашай вобласці часткова ўвайшла ў арыгінальнае пяцітомнае выданне “Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” (1979 – 1986).

У 70-я гады ХХ стагоддзя пачала выходзіць серыя дыялекталагічных зборнікаў, у якіх фіксаваўся лексічны матэрыял, сабраны ў розных мясцінах Беларусі, у тым ліку і на Віцебшчыне: “З народнага слоўніка” (1975), “Народнае слова” (1976), “Народная лексіка” (1977), “Жывое слова” (1978), “Народная словатворчасць” (1979), “Жывое народнае слова” (1992), “Жывое наша слова” (2001), “Скарбы народнай мовы” (2005), “Народныя скарбы” (2008). У 2010 і 2012 гадах выйшлі першыя два выпускі пастаяннага перыядычнага зборніка Інстытута мовы і літаратуры імя Янкі Купалы і Якуба Коласа НАН Беларусі “Беларуская дыялекталогія. Матэрыялы і даследаванні”. У гэтыя выданні ўключаны лексічныя матэрыялы з асобных населеных пунктаў Верхнядзвінскага, Полацкага, Ушацкага, Глыбоцкага, Бешанковіцкага, Гарадоцкага, Віцебскага раёнаў, занатаваныя А. Крывіцкім, М. Крыўко, Ю. Мацкевіч, А. Баханьковым, К. Панюціч, П. Міхайлавым, Н. Бунько і іншымі даследчыкамі. Такія тэматычныя групы, як назвы роднасці і сваяцтва, тэрміны ткацтва, рыбалоўная лексіка, назвы жывёл, адлюстраваны ў матэрыялах з гаворак Віцебшчыны, сабраных і апублікаваных К. Панюціч, М. Крыўко, Т. Грачыхай.

Каштоўнымі з’яўляюцца слоўнікі гаворак асобных раёнаў. У гэтым плане на Віцебшчыне найбольш даследаваны Ушацкі і Сенненскі раёны. Ушацчыне прысвечана выданне К. Панюціч “Лексіка народных гаворак” (1976). Сенненшчына грунтоўна вывучалася дыялектолагамі Інстытута мовы і літаратуры НАН Беларусі, якімі да друку падрыхтаваны “Слоўнік Сенненшчыны”. Збор матэрыялаў і іх публікацыя працягваецца, яны папоўняць картатэку зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак.

Нягледзячы на тое, што лексіка Падзвіння знайшла пэўнае адлюстраванне ў розных лексікаграфічных працах, праблема стварэння дыялектнага слоўніка Віцебшчыны заставалася паранейшаму актуальнай, бо наспела неабходнасць у абагульненым выданні, якое ўвабрала б лексіку гаворак з усіх раёнаў рэгіёна. Кафедра беларускага мовазнаўства Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта падрыхтавала такое выданне ў дзвюх частках, у ім

упершыню ажыццёўлены максімальна поўны збор народнай лексікі поўначы Беларусі.

Асновай для стварэння рэгіянальнага слоўніка Віцебшчыны паслужылі дыялектныя матэрыялы, сабраныя студэнтамі і выкладчыкамі Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта падчас праходжання дыялекталогічнай практыкі ў выязных экспедыцыях і ў населеных пунктах па месцы жыхарства. Фактычны матэрыял быў сабраны на аснове праграм для збору лексікі рэгіёна, распрацаваных паводле вядомых акадэмічных выпускаў “Інструкцыі па збіранню матэрыялаў для складання абласных слоўнікаў беларускай мовы” (1959 – 1971).

Прадстаўленая ў Слоўніку лексіка выяўляе нацыянальную адметнасць гаворак поўначы Беларусі, дазваляе казаць пра выключнае моўнае багацце і разнастайнасць гэтага асаблівага ў гістарычным і этнаграфічным плане рэгіёна. Лексічны матэрыял адлюстроўвае дыялектныя асаблівасці Падзвіння, словаўтваральныя магчымасці і вобразнасць народнай мовы, уплыў на беларускія гаворкі суседніх моў і гаворак.

Падрыхтаваная праца мае вялікае навуковае і практычнае значэнне. Слоўнік Віцебшчыны дапаможа ў асветленні праблем беларускай дыялекталогіі, асаблівасцей паўночна-ўсходняга дыялекту і груп яго гаворак, пытанняў балта-славянскіх сувязей, этымалагічнага апісання славянскіх моў. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны знойдзе практычнае прымяненне пры падрыхтоўцы і выданні зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак, пры складанні разнастайных тэматычных слоўнікаў, рэгіянальных атласаў. Матэрыялы слоўніка могуць быць выкарыстаны ў выпусках “Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа”, “Лінгвістычнага атласа Еўропы”, “Матывацыйнага атласа беларускіх народных гаворак”, атласа новага тыпу “Усходнеславянскія ізагласы”, над якімі працуюць вучоныя розных краін. Лексіка Віцебшчыны стане прадметам вывучэння ў мовазнаўчых даследаваннях, пры выкладанні беларускай мовы і дыялекталогіі, у студэнцкай навукова-даследчай працы.

Выданне мае важнае культурна-гістарычнае значэнне, паколькі дазволіць захаваць для будучых пакаленняў моўнае багацце рэгіёна. Слоўнік увабраў матэрыялы з усіх раёнаў Віцебшчыны і будзе карысны не толькі для лінгвістаў, але і гісторыкаў, этнографіаў, фалькларыстаў, пісьменнікаў, для ўсіх, хто любіць роднае слова. Выказваем шчырую падзяку выкладчыкам, лабарантам і студэнтам факультэта беларускай філалогіі і культуры за карпатлівую працу па падрыхтоўцы слоўніка да друку.